

Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı

Doç. Dr. Oğuz Aytepe*

Manda ve himaye sorunu Milli Mücadele başında Türk aydınlarının tartıştığı önemli konulardan biri olmuş, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının kararlı tutumu, ABD’nin isteksiz olması nedeniyle gerçekleşmemiştir.

Manda ve himaye sistemleri aralarındaki pek çok farklılıklara rağmen bazı benzerliklerinden dolayı genellikle birbirinin yerine kullanılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris Barış Konferansı’nda gündeme gelen manda sistemi Güney Afrikalı General Jean Chiristiaan Smuts tarafından 16 Aralık 1918’de sunuldu.¹ Buna göre, yenilen merkezi devletlerden ayrılacak ülkelerin yönetimi Milletler Cemiyeti’ne bırakılacaktı. Henüz “bağımsız olma” yeteneğine sahip sayılmayan uluslar Milletler Cemiyeti tarafından bu “yeteneğe” erişinceye kadar eğitilecekti. Ancak kurum bu işi kendisi yapmayacak ve “büyük” bir devleti görevlendirecekti. Bu devlet Milletler Cemiyeti’nin vekili olarak, söz konusu ulusu yönetecekti. Milletler Cemiyeti Misakı’nın 22. Maddesi² mandaya aitti. Manda sistemi halkın gelişme derecesine, ülkenin coğrafi durumuna, iktisadi şartlarına bağlı olarak üç gruba ayrılmıştı. A mandası Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılacak topraklar üzerinde düşünülmüştü. Bu gruba bağımsızlık tanınıyor, ancak geçici olarak mandater ülkenin de yönetimi öngörülüyordu. B mandası, Almanların Orta Afrika sömürgelerini kapsıyordu. C mandası iyice geri kalmış Güney Batı Afrika ile Güney Pasifikteki Alman sömürgelerine aitti. Manda sistemine

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim üyesi

¹ Bkz, Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History 1913-1923*, New York, 1966, s.219.; Paul C. Helmreich, *From Paris to évres*, Columbus, 1974, s.26.

² 28 Nisan 1919’da Barış Konferansı’nda anayasası kabul edilen Milletler Cemiyeti-League of Nation’un esas amacı adalet ve şeref temelleri üzerinde ilişkiler kurarak gelecekteki savaşları önlemek ve dünya ulusları arasında işbirliğini sağlamaktır. Ancak kurum, kuruluşundan hemen sonra büyük devletlerin isteklerine uyarak amacının dışına çıkmıştır.

konulan bölgeler, 1.132.000 km² idi ki bu Amerika kıtasının üçte biri kadardı.³

Manda sistemi, insancıl görünümüne rağmen, hukuki bir statüye oturtulmuş sömürgeciliğin devamını sağlayacak yeni bir yöntemdi ve galip devletlere, dört yıllık gayretlerinin ücreti olarak ileri sürdükleri savaş ganimetlerinin temin edilmesi için uygulandı.

Konferansta savaşı kaybetmiş ülkelerin durumları teker teker ele alınacak, her biriyle sağlanan barışla, itilaf devletlerinin yükleri hafifleyecekti. Osmanlılarla barışın Milletler Cemiyeti ilkelerine dayalı olarak sağlanması Amerika'yı Türkiye ile savaşıp yenmemiş olmasına rağmen, Türkiye'de söz sahibi yapacak, bu bölgeyi kendine bağımlı kılabilen, özellikle ekonomik alanda hem kaynak hem de pazar olarak yararlanabilecekti. Ülkenin kıtaları birleştiren coğrafi özelliği, Amerika'nın başka ülkelerle bağlantısı ve ticareti yönünden son derece yararlı olacaktı.

Lloyd George manda konusunda acele etmekteydi, çünkü savaşın bitmiş olmasına rağmen Türkiye'de büyük sayıda asker bulunduruyordu. Bu da İngiltere'ye ağır mali yük getirmekteydi.⁴ Aslında gerek İngiltere, gerek Fransa, Türk bölgelerinden çok, Arap bölgeleri üzerinde emeller besliyorlardı. Bu bölgelerin mandaterliğini sağlayabildikleri takdirde, savaştan bu isteklerine kavuşabileceklerdi. Bu çözümü çabuklaştırmak için de, Wilson'a Osmanlı topraklarında manda öneriyorlardı.⁵ Böylece ABD, Bolşevizmin güneye yayılmasına engel oluşturarak İngiliz çıkarlarını Akdeniz'de korumuş olacaktı. İngiliz hedefleri emperyalist kaynaklara yük olmadan karşılanacak ve İngiltere'nin duyarlı olduğu toprakların gasp edilmesi söz konusu olmayacaktı.⁶

Wilson sadece Anadolu'nun Amerikan mandası altına alınmasını istemiyor, İstanbul, Boğazlar ve doğudaki Türk vilayetlerinin de katılmasıyla yaratılacak geniş bir Ermenistan üzerinde manda almak istiyordu.

Oysa Wilson ve House itilaf devletleri safında savaşa girmeden önce "Türk İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunacağını ve topraklarının

³ Herbert Hoover, *The Ordeal of Woodrow Wilson*, New York, 1961, s.234.

⁴ İngiltere mütarekeden hemen sonra, günde ortalama 10.000 asker terhis etmesine rağmen, Ocak 1919'da ordunun günlük harcaması 4 milyon Paundun üzerindeydi. Bkz, Martin Gilbert, *Winston Churchill 1917-1922*, Vol. IV., London, 1975, s.196.

⁵ Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920*, Giresun, 1972, s. 13-14.; Seçil Akgün, "Kurtuluş Savaşı Başlangıcında Türk-Ermeni İlişkilerinde ABD'nin Rolü", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri (8-12 Ekim 1984 Erzurum)*, Ankara, 1985, s.334.

⁶ Bkz, A. John DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis, 1963, s.118.

galipler arasında parçalanmayacağını” kararlaştırmıştı⁷ Hatta, savaşa girdikten sonra Wilson, House’a gönderdiği telgrafla (1 Aralık 1917); “Amerikan halkının ve Kongre’nin hiçbir muhasımın aç gözlü emelleri uğruna savaşmayacağını.... Küçük Asya için de böyle düşündüğünü”⁸ belirtmişti.

Bu düşüncelerle savaşa giren Wilson bir yıl sonra büyük bir dönüş yaparak Türklerin tamamen Avrupa’dan atılması fikrinde olduğunu söylemiş ve House da bunu onaylamıştı. Fakat bunun açıklanmasının Türkiye’deki Amerikan kurumları için tehlikeli sonuçlar doğuracağından vazgeçmişlerdi.⁹

Wilson, Dışişleri Bakanı Robert Lansing ve Müşaviri House’ın ortaya koyduğu yeni politikayla Osmanlı İmparatorluğu’na ard arda darbeler vermeye başlayacaktır. İlk darbe mütareke sırasında gelecek ve Osmanlıların arabulucuk teklifini İngilizlerin ricası üzerine askıya alarak topraklarımızı işgal etmeleri için onlara zaman kazandıracak ve empoze edilen şartların kabulünü tavsiye edecektir.¹⁰

İkinci darbe: “Batı Anadolu Rumlarını Türk saldırısından korumak (!)” amacıyla Yunan Ordusu’nun Anadolu’ya çıkarılması kararının alınmasında Wilson’un aktif rol oynaması; Amerikan donanmasına ait gemilerin itilaf donanması ile birlikte İzmir’in işgalinde gözcülük-koruyuculuk yapması ve dört yıl sürecek kanlı Türk Yunan çatışmasını başlatmasıydı.¹¹

⁷ House’nin Günlüğünden (3 Ocak 1917) aktaran, Arthur Walworth, *Wilson and His Peacemakers*, New York-London, 1986, s.488.

⁸ Arthur Walworth, *a.g.e.*, s.488/n.22

⁹ Mine Erol, *a.g.e.*, s.8.; XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren Amerikan misyoner teşkilatı İstanbul ve Beyrut’tan başka, Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Tarsus, Antep, Maraş, Elazığ, Merzifon ve Kayseri’de kolejler açarak dindaşları Ermenilerin kültür seviyelerini yükseltmeye çalışıyordu.

¹⁰ Bkz., Arthur Walworth, *America’s Moment: 1918*, New York, 1977, s.20-21/ n.7; Birinci Dünya Savaşı sonunda Bulgarların savaştan çekilmesi üzerine Almanlar 4 Ekim’de İsviçre, Avusturya ise 5 Ekim’de İsveç aracılığı ile ABD’ne başvurarak barış istemişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de 5 Ekim 1918’de İspanya hükümetine, ABD Başkanından barış işini ele almasını rica eden notayı sunmuştu. Ancak, R. Lansing mütarekenin imzalanmasından bir gün sonra 31 Ekim’de cevap vermişti. Bkz., Gotthard Jaeschke, “Mondros’a Giden Yol”, *Bellekten*, C. 28, S, 109, s.142-143.; Ahmet İzzet [Furğaç] Paşa da, *anılarında*, İttihatçıların ve kendisinin defalarca müracaat etmelerine rağmen Wilson’un cevap vermediğinden söz etmektedir. Bkz., Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, (Haz., Süheyl İzzet Furğaç, Yüksel Kanar), C. II, İstanbul, 1993, s.12,14.

¹¹ Bkz. Arthur Walworth, *Wilson...*, s.353-355; Fiume’nin İtalyanlara verilmesini büyük bir kararlılıkla reddeden ve plebisit yapılmasını isteyen Wilson; Venizelos’un asılsız iddialarına dayanarak -hiçbir araştırma yapmadan- danışmanlarının tasvip etmemelerine rağmen Yunan Ordusu’nu İzmir’e çıkarmıştır. Öte yandan, Konferansın atamış olduğu Ermenistan’daki Müttefik Komiseri Albay Haskell’in İngilizlerden ve muhakkak Konferanstan gizli olarak Yunan temsilcisiyle Ermenistan’a Yunan kuvvetlerinin gönderilip bir Ermeni-Yunan ordusunun kurulması konusunu görüşmekte olduğu haberi vardı. Bkz.,

Üçüncü darbe: İzmir'in işgalinden hemen sonra tanınmış Türk aydınlarının Wilson'a Türk halkının Yunan vahşetinden korunmasını dileyen mektup göndermesi; Genel Kurmay Başkanı Cevat [Çobanlı] Paşa'nın Amerika'dan bütün Türkiye için manda dileğinde bulunması ve rejimin korunması için askeri destek istemesi¹²; Amiral Bristol'ün Paris'e İzmir'in işgalini -yabancılar ve Türkler tarafından- protesto eden yüzlerce mesaj rapor etmesine rağmen cevapsız kalacak ve beklenen hiçbir yardım gelmeyecektir. Wilson'un Aralık 1918'de kurulan Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin¹³ -yalvarırcasına- himaye-manda dileyen başvurularına da duyarsız kalması, Sarayın Amerika'dan ümidini kesmesine ve İngilizlerin kucağına atılmasına neden olacaktır.¹⁴

İngilizlerin Türkiye'nin geleceğinde önemli bir rol oynayacağına inanan Vahidettin onların sempatisini kazanmak ve onları memnun edecek bir siyaset izleme yolunu seçmiş ve Damat Ferit Paşa'yı bu siyasete yardımcı yapmıştır. Nitekim İzmir'in işgalinden beş gün sonra İstanbul'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti¹⁵ kuruldu ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Milli Mücadele'nin sonuna değin, Sarayla iç içe faaliyetlerini sürdürdü.

ABD Yüksek Komiseri olan Amiral Bristol manda yanlılarını elçiliğe çağırıp onları bu yönde özendiriyordu. Bazı Osmanlı aydınları için Amerika mandasının çekiciliği Suriye ve Irak gibi Arap ülkelerini elde tutabilmek umudundan kaynaklanıyordu. Bristol'ün davranışı aslında dürüst değildi. Çünkü ABD hükümetinin Türkiye'yi mandası altına almak

Foreign Office Archives, 371/4215 (6.10.1919 raporu) s.401'den aktaran, Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1976, s.521/ n.226.

¹² Bkz., Arthur Walworth, *Wilson...*, s. 495.; Yunan Ordusu'nun İzmir'e çıkarılacağına İtalyanlar tarafından Hükümete sızdırılması ve Amerikan koruyuculuğunda İzmir'e çıkarılmasına rağmen Hükümetin Wilson'dan böyle bir dilekte bulunması ve askeri destek istemesi içinde bulunduğu felaketi bütün açıklığı ile seğilemektedir.

¹³ Yabancı kaynaklarda kendine "Ligue Wilsonienne", "Turkish Wilsonian League" adlarını vermiş olan cemiyet daha geç bir tarihte (14 Ocak 1919) Dahiliye Nezaretine başvurmuştur. Cemiyet için bkz., Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler 1918-1922*, C. II, İstanbul, 1986, s.245-249.; Mine Erol, *a.g.e.*, s.35 v.d.

¹⁴ 30 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa aracılığıyla İngilizlere başvurarak himaye isteyen Vahidettin Britanya İmparatorluğu'na gösterilecek bağlılık sayesinde, dinen Mısır ve Sudan'dan başka, Hindistan Müslümanlarına da söz geçirme olanağına zamanla kavuşturulacağını umuyor ve İngiltere'nin koruması altında "ruhani hilafet" hayalini kuruyordu. Oysa Wilson'un saltanatla uyşamaması ihtimali vardı. Wilson'un Hohenzolern saltanatının yıkılışını tahrik etmiş olması, buna karşın İngilizlerin öteden beri egemenliğini sultan hidiv, mihrace, şeyh gibi yönetimler eliyle yürütmesi, Vahidettin'in ABD karşısındaki tutumunu belirleyen önemli bir neden olabilir. Bkz. Sina Akşın, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 1998, s.122-123.

¹⁵ Cemiyet için bkz., Cengiz Dönmez, *Milli Mücadele'ye Karşı bir Cemiyet: İngiliz Muhibleri Cemiyeti*. Ankara, 1999, s.55-182; Tanık Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s.472-484.

konusunda henüz bir kararı yoktu. Bu daha çok Bristol'ün kişisel düşüncesi idi.¹⁶

Wilson'un olumsuz tutumuna rağmen bir türlü Amerikan himayesinden vazgeçmeyen¹⁷ vilsoncular her ne kadar İstanbul'daki aydınlar arasında çok kuvvetli bir durumda ise de, Anadolu'da Türkiye'yi içinde bulunduğu durumdan kurtarmak gayesiyle ulusal bir kuvvet meydana getirmekte olan Mustafa Kemal Paşa'yı kazanmak zorundaydı. Çünkü İstanbul'daki Amerikalılar onlara, ancak ulusu temsil edecek bir heyetin yapacağı başvurunun Amerikan Kongresi'nde ciddi karşılanabileceğini söylemişlerdi.¹⁸ Bunun için onlar mektuplar, telgraflar, raporlar göndererek Mustafa Kemal Paşa'ya kendi fikirlerini kabul ettirmeğe çalıştılar. ABD İlk başvuru 25 Temmuz 1919'da Bekir Sami Bey'den geldi, Bekir Sami Bey Amasya'dan 5. Tümen Komutan Vekili Arif Bey aracılığıyla gönderdiği mektubunda:¹⁹ "...Memleketin beş mandaterliğe bölünmesinin kesin olduğunu, milletin beş mandaterlik değil bir mandaterin elinde bulunmak şartıyla milli varlığını korumaya çalışmasını; tam bağımsızlığın korunmasını isteyenlerin boş bir hayal peşinde koştuklarını; memleketin rüşdünü kanıtlayana değin geçici bir süre için yabancı bir hükümetin mandaterliğini kurtuluş çaresi olarak gördüğünü; kendisi ve arkadaşlarının Amerikan mandası taraftarı olduğunu ve Amerikalıların bunu en iyi şekilde tatbik edeceklerine inandığını, Hilafet hakları ve saltanatın Osmanlı hanedanında kalması; dışarıda temsil edilme hakkımızın eskisi gibi devam etmesi koşuluyla Amerikan mandaterliğini istemekte endişe edecek bir durum olmadığını.. Ancak Wilson'un teklifin hükümetten değil, milletten gelmesini beklediğini" belirtmekteydi.

¹⁶ Bkz., Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.126.

¹⁷ ABD'yi vazgeçilmez kılan ve İngilizlere tercih ettiren pek çok neden vardı. Bir defa Amerika, Avrupa devletleri gibi sömürgeci bir zihniyet taşımamakta, Türkiye üzerinde istila emelleri beslememekteydi. Osmanlı Devleti'ne çok uzaktı ve onlarla hiç çatışmamıştı. ABD, Türkiye'nin kalkınmasına yardım edebilecek büyük olanaklara sahipti.

¹⁸ Milletler Cemiyeti Misakı'nın mandalarla ilgili maddesi, Osmanlı Devletinden ayrılıp bağımsızlık haline gelebilecek bölümlerde mandacının seçilmesinde, bu toplumların isteklerinin önde geleceğini öngörüyordu. Konferans bu toplumların isteklerini saptamak üzere, bir komisyon gönderilmesini kararlaştırmış, fakat bu komisyona Fransa katılmayı reddetmiş, bunun üzerine İngiltere de katılmaktan vazgeçmiş ve yalnız ABD komisyonu -King-Crane Komisyonu- gidebilmişti. Yalnız Amerikalılardan oluşan bir heyetin haziran başında İstanbul'a gelmesi mandacıları çok yüreklendirmişti. 7 Haziran'da Arap ülkelerine giden komisyon, 21 Haziran'da İstanbul'a döndü ve 31 Temmuz'da çeşitli kuruluşların görüşlerini almaya başladı. 21 Ağustos'ta Paris'e hareket etti. Bkz., Harry N. Howard, *The King-Crane Commission, An American Inquiry in the Middle East*, Beirut, Khayats, 1963, s.63.; Ali Karayaka, *Milli Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri*, Ankara, 2001, s.83-98.

¹⁹ Bkz. *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A.III, D.,14, F.8.; Fahrettin Kırzıoğlu, *Bütünüyle Erzurum Kongresi*, Ankara, 1993, s. 263-268.

Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'e verdiği cevapta; Erzurum Kongresinde herkesin, ısrarla tam bağımsızlık istemekte olduğu, böyle bir kongrede ne olduğu belirsiz Amerikan Mandaterliğinden söz edilmesinin doğru olmadığı, hatta zararlı olacağını bildirdi. Ömer Fevzi [Eyüboğlu] Bey'in ısrarlı davranmasına karşın Erzurum Kongresinde manda konusunun görüşme durumuna girmesini önledi.²⁰ Yalnız Erzurum Kongresi kararlarının yedinci maddesinde; "...Fen, sanat ve ekonomik bakımlardan muhtaç durumda olduğumuzu, bu nedenle, devlet ve milletin bütünlüğü ve bağımsızlığına göz konulmaması şartıyla, herhangi bir devletin bu alandaki yardımlarının hoşnutlukla karşılanacağı" açıklanmıştı.²¹ Mustafa Kemal Amerika'nın adını anmaktan kaçınmıştı. Çünkü bu ad, Doğu' da herkeste nefret uyandıran bağımsız Ermenistan projesi ile kaynaşmış idi.²²

Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da açıldı. Kongreye davet edilen ve beklenen delegelerin çoğu gelmedi. Kongrenin ilk günü yapılan seçimde Mustafa Kemal Paşa Kongre başkanlığına seçildi. İkinci başkanlıklara İsmail Fazıl Paşa ve Rauf [Orbay] Bey getirildiler. İstanbul delegesi İsmail Hami Bey ile Karahisarısahip (Afyonkarahisar) delegesi Mehmet Şükrü Bey de divan kâtipliklerine seçildiler.²³

Sivas Kongresinin 7 Eylül günü üçüncü oturumunda İsmail Fazıl Paşanın bir önergesi okunmuştu. Önergede; ...Mebuslar Meclisini en kısa zamanda çağırıp toplamak ve bir yabancı devletin özellikle Amerika'nın yardımının sağlanması isteniyordu. Böylece mütarekeden başlayarak bir çok çevreye yayılan manda sorunu Kongrenin gündemine de resmen girmiş oluyordu.

Manda sorunu Sivas Kongresinin beşinci günü 8 Eylülde komisyondan gelen bir rapor ile gündemin üçüncü maddesi gereğince, 4. oturumda görüşülmeye başlandı. "Amerika Mandaterliği"ni isteyen 25 imzalı muhtıra, İstanbul delegeleri İsmail Fazıl Paşa ile İsmail Hami ve Heyeti Temsiliye üyesi Bekir Sami beyler tarafından kongre başkanlığına verilmişti.

Çok tartışılan manda sorunu uzun zamandır Türkiye'nin gündemini oluşturuyordu. Mandanın en ateşli taraftarlarından biri olan Halide Edip [Adivar], 10 Ağustosta Mustafa Kemal'e gönderdiği uzun mesajda, ülkedeki durumun bunalımlı bir evreye girdiğini; itilaf devletlerinin bir savaş ganimeti olarak Türk topraklarını paylaşmak tutkusuyla yanıp tutuştuklarını ileri sürüyor, ve "Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye

²⁰ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I., İstanbul, 1973, s.137 v.d.; Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s.86.

²¹ Bkz. Mahmut Goloğlu, *a.g.e.*, s.110-111 .

²² Bkz. Fahir Armaoğlu, "Amerika, Sévres Antlaşması ve 'Ermenistan' Sınırları", *Bellekten*, C.LXI, S.230, s.134.

²³ Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969, s. 78.; Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara, 1969, s.1-2.

sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü, katlanılabilir kötü durum olarak görüyoruz” diyordu.²⁴

Halide Edip, King-Crane Komisyonu'nun başlıca üyelerinden biri olan Charles R. Crane'le temas halinde idi. Bu komisyon, özellikle Arap illeriyle ilgili olarak manda sorununu incelemek üzere Amerikan Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmişti. Komisyonun Ağustos sonlarında İstanbul'da bulunması başkentteki birçok Türk aydınlarını Amerika mandasını destekleyici görüşler öne sürmeye, ya da bu konuda Erzurum'a telgraflar göndermeye itiyordu. İstanbul'daki Karakol Cemiyeti kurucularından Kara Vasıf, Ali Fuat'a gönderdiği mektupta, Osmanlı aydınlarından Ahmet Rıza, Cami Bey, Reşit Said, Ahmet İzzet, Cevat, Çürüksulu Mahmut, Reşat Hikmet ve Esat Paşaların görüşlerini yansıtarak, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımın Amerika tarafından yapılmasının kolay katlanılır bir kötü durum olarak kabul edildiğini bildiriyor; Amerikalılar gitmeden durumu bildirmek gerektiğini ve bu maksatla Kongrenin hemen toplanmasını rica ediyordu.²⁵ Mustafa Kemal bu mesajı alır almaz Kazım Karabekir ve Rauf Beyle bir toplantı yaparak manda sorununu ve İstanbul'dan gönderilen mektuplar konusunu görüşmüş; sonunda gerekli olmadıkça herhangi bir manda kabul edilmemesi, manda kaçınılmaz olursa, her türlü direniş gücü yitirdikten sonra kabulü kararlaştırılmıştı.²⁶

Mustafa Kemal İstanbul Çanakkale müstahkem mevki Kumandanı Albay Şevket Bey'e gönderdiği telgrafta; “Ecnebilere karşı dalkavukluk ve riyakarlık hiçbir fayda vermez. Bilakis bunlar aleyhimize gelişir. Ancak mali ve siyasi önlemlerle durum değiştirilebilir. Yabancı düşmanları medeniyet alemi karşısında teşhir en etkili ve sağlam bir siyasettir. İstanbul'daki yabancı işgalinin zararlı propagandasının bu hakikati görmeğe mani olduğu şüphesizdir. Durumu sükunetle mütalaa buyurmanızı, vatan ve millet için pek zararlı olan bu ecnebi korkusu fikrini kökünden söküp atmağa ihtimam buyurulmasını önemle rica ederim” diyordu.²⁷

Mazhar Müfit Kansu, 25 Ağustosta Mustafa Kemal'le konuşurken ona, “Paşam, Sivas'ta galiba manda meselesi bizi çok üzecek ve yoracak” dediğinde, Mustafa Kemal, “Ahmaklar, memleketi Amerikan mandasına, İngiliz himayesine terketmekle kurtulacak sanıyorlar. Kendi rahatlarını temin etmek için bütün bir vatani tarih boyunca devam edip gelen Türk istiklâlini feda ediyorlar” diyecekti.²⁸

²⁴ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.I., s. 115-120.; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C., I, Ankara, 1966, s.187-190.

²⁵ Bkz. Salahi-R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, Ankara, 1973, s.125.; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.123-123.

²⁶ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1960, s.117

²⁷ 1.11.1919 tarihli telgraf için Bkz, *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A. III., D. 14, F. 62.

²⁸ Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s. 171.

Mustafa Kemal sürekli baskı altındaydı. Vakit kaybetmeden bir Amerikan mandası istemesini öneren sayısız telgraf ve mektuplar alıyordu. Mustafa Kemal'e göre, İstanbul'dakiler hayal ve gaflet içinde idiler. Amerikan mandası isteyenler, düşman işgali altında güçsüz, sinirli, Türk ulusuna ve ulusal akıma inanmayanlar, umutsuzluk ve bozgun içinde, gerçeklerden uzak yaşayan, ne yapacaklarını ne yapmakta olduklarını bilmeyenlerdi. Oysa, Mustafa Kemal, ulusal hareketin başarısına inanıyor ; ulusal egemenlik esasına ve ulusal meclisin kararlarına yer vermeyen hiçbir anlaşmanın, hiçbir taahhüdün kabul edilmeyeceğini, tanınmıyacağını belirtiyordu.²⁹

Sivas Kongresinde manda konusunda ilk sözü Mustafa Kemal aldı ve o sıralarda Sivas'a gelen Amerikalı gazeteci Edgar Brown'dan³⁰ söz ederek kendisiyle görüştüğünü, resmi bir sıfatı olmadığını, mandanın ne olduğunu kendisinin de bilmediğini, Amerika'nın Türkiye'yi manda altına almayı kesinlikle kabul etmeyeceğini bildirdi.³¹ Bundan sonra manda konusunun üyeler arasında incelenmesini sağlamak amacıyla oturuma on dakika ara verdi. Mustafa Kemal İstanbul delegelerinin Anadolu delegeleri üzerinde olumlu bir etki yapmalarından endişe ediyordu. Sonraki celsede ilk sözü Kara Vasıf Bey alarak önce mandanın tarifi hakkında uzun açıklamalarda bulundu. "Bir kere esas olarak mandayı kabul edelim de şartlar hakkında daha sonra görüşürüz" dedi. Onu delegelerden Macit Bey izledi, "Genel kurulca asıl görüşülecek sorun şimdiden sonra yalnız yaşayabilecek miyiz yaşamayacak mıyız, mandayı ne türlü anlayarak mandaterle ne suretle görüşeceğiz? Bu devlet hangisi olacaktır. Asıl sorun budur yollu konuştu. Mustafa Kemal bu rapordan iki görüş ortaya çıktığını ileri sürdü: Birincisi devletin iç ve dış bağımsızlığından vazgeçmemesi. İkincisi de, devlet ve ulusun yabancı devletlerin zararlı baskılarına karşı yardım ve destek ihtiyacını duymadığıydı.

Bu nokta üzerinde düşünülmesi için raporun Teklif Komisyonuna verilmesini, sonra da Kongreye sunulmasını önererek: "Herhalde iç ve dış bağımsızlığımızı yitirmek istemiyoruz" dedi.

Bekir Sami Bey, "Yüklendiğimiz görev gayet ağır ve önemlidir. Boş tartışmalara ayıracak bir dakikanın bile olmadığını, öneri üzerinde görüşerek hemen bir karara varılmasını önerdi. İsmail Fazıl Paşa, Bekir Sami Beyi destekledi, kaybedecek vakit olmadığını, işin kolaylaşmış olduğunu; alınacak kararın iki şıkka dayandığını belirterek, "Tam bağımsızlık mı yoksa

²⁹ Selahi R. Sonyel, *a.g.e.*, s.130.; Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.177 v.d.

³⁰ Heyeti Temsiliye, İstanbul'a gelen King-Crane Komisyon'u üyelerinden Charles R. Crane'i gözlemci olarak Sivas'a davet etmiş, fakat çok meşgul olduğu için yerine Amerikalı bir gazeteci olan Edgarr Louis Brown'ı göndermişti. Brown Halide Edip'le temas ederek onun yardımıyla 20 Ağustosta Anadolu'ya geçmiş, 20 Eylülde İstanbul'a dönerek Kemalistler lehinde yazılar yayınlamaya başlamıştı.

³¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C. I, s.129.

yabancı bir devletin güdümünü mü isteyeceğiz” dedi. Bu önemli konuyu tekrar genel kurula getirmemeyi ve vakit geçirmeden komisyonda karar verilmesini istedi. Bu görüşlere katılan İsmail Hami Bey de “Her halde bize yardım gereklidir, bunun en basit kanıtı da, devlet gelirlerinin ancak borcumuzun faizini karşılayabilmesidir.” dedi.

Mandacıların konuşmaları, bağımsızlıktan yana olanların canını sıkıyordu. Hoca Raif Efendi, manda aleyhinde uzun bir konuşma yaparak, Türk ulusunun hedefinin tam bağımsızlık olduğunu, her hangi bir devletin himayesine girmek olmadığını söyledi.

Bekir Sami Bey ve Hami Beylerin konuşmalarından sonra Refet Bey mandanın bağımsızlığı ortadan kaldırmayacağı kuşku götürmez iken, bazılarının bu konuda kuşkularını dile getirdiklerine değinerek, her şeyden önce mandanın ne olduğunun anlaşılması gerektiğini ileri sürdü. Bunun üzerine İsmail Fazıl Paşa Bekir Sami Bey ve Hami Beyle sunduğu öneriyi geriye almak istediğini bildirdi.

Refet Bey uzun bir konuşma yaparak; “Amerikan mandasını tercih etmekte amacın bütün toplumları esir eden, yürekleri, vicdanları söndüren İngiliz mandasından kurtulmak, ulusların vicdanlarına saygı gösteren Amerika’yı kabul etmektir. Asıl mesele para değildir. Manda ile bağımsızlık birbirine engel şeyler değildir.... Yirminci yüzyılda 500 milyon lira borcu, yıkık bir yurdu, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak 10-15 milyon lira geliri olan bir ulus, dış yardım olmaksızın yaşayamaz. Eğer bundan sonra da bu durumda kalır ve dış yardımla kalkınmayacak olursak, belki ileride Yunanistan’ın saldırılarına karşı bile kendimizi koruyamayız... Bundan dolayı, Amerikan mandası her şeyden önce bir kefil ve destek bulmak için gereklidir” dedi.³²

Mustafa Kemal, Refet Beyin konuşmasının etkisini önlemek için oturuma on dakika ara verdi. Sonraki oturumda Bursa temsilcilerinde Ahmet Nuri Bey manda aleyhinde uzun bir konuşma yaptı. Hami Bey daha uzun bir konuşma ile karşılık vererek eski Sadrazam İzzet Paşa’nın da mandanın gerekliliğine inandığını, King-Crane Komisyonu üyelerinin, ulusal örgütün Türk ulusunu temsil ettiğine inandıklarını, İzzet Paşayı Erzurum ve Sivas Kongrelerinden Amerikan mandasını istemeye davet ettiklerini; bu yapılırsa Amerika’nın Osmanlı Devleti’nin mandasını kabul edeceğini ona söylediklerini bildirdi.

Kongrede aktif Amerikan mandacılarından olan ve ısrarla propaganda yapan İsmail Hami Bey hakkında Mustafa Kemal, İstanbul’daki Galatalı Albay Şevket Bey’e gönderdiği telgrafta; “... Hami Bey’in hiç çağırılmadan kendiliğinden Sivas’a geldiğini, ne Heyeti Temsiliye ile ne de milli teşkilatla hiç bir ilgisinin olmadığını ve olamayacağını, Sivas’a geldiği ilk günlerde

³² Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.132-133. ; Uluğ İğdemir, *a.g.e.*, s.58-59.

kendisine bir iki görüş yazdırıldığını, fakat sonradan basın adına kongreye geldiğini söyleyen Hami Bey'in, dolandırıcılık yaptığını, sermayesi bir iki namuslu tüccara ait olan Memleket gazetesini iflas ettirerek batırdığını ve firar şeklinde Sivas'a geldiğinin herkes tarafından anlaşılması üzere layık olduğu muameleye hedef olduğunu, Sivas'tan tevkif edilerek gönderilmesine elde bir kanuni neden olmadığından, kalmasına lâkayd davranıldığını..." bildirmişti.³³

Hami Bey'den sonra Kara Vasıf o günkü toplantının sonuna kadar konuştu. Refet Bey gibi, o da, Türkiye'nin dış borcundan, bu borcun faizini bile ödeyemeyeceğinden, Türkiye bu durumda iken bağımsız yaşayamayacağından söz etti. Türkiye kendini paylaşmak isteyen devletlerle kuşatılmıştı. İngiltere'yi devamlı düşman, Amerika'yı da en az kötülük gelecek devlet sayıyordu. Delegeler kabul ederse, İstanbul'daki Amerikan temsilcisiyle temas edilerek oraya gizlice bir heyet götürecek bir torpido istenebilirdi. Kara Vasıf Bey'in konuşması, Refet Beyin konuşması gibi çok etkili olmuştu. Mandadan yana olanların başarı sağlamak üzere oldukları anlaşılıyordu. Tehlikeyi sezen Mustafa Kemal oturumu ertesi güne erteledi.

9 Eylülde yapılan oturumda ilk konuşmacı Rauf Bey oldu. Konuşmasında mandanın bağımsızlığı yok edeceğini, bu nedenle Amerikan mandaterliğini değil Amerikan yardımının istenebileceğini, Kongrenin dış destek esasını kabul ettiğini, fakat bu desteği kimden isteyeceğini açıkça belirtmediğini, bunun Amerika olması ihtimali olduğunu ileri sürerek, açıkça söylenmesini öneriyor, Amerikan yardımını istemenin kaçınılmaz olduğunu belirtiyordu. Rauf Bey yardımdan maksadın, Amerikan mandası olmadığını, Bildirinin 7. maddesinde belirtilen; "milliyet esaslarına saygılı ve Türk topraklarında gözü olmayan" bir devlet olmasını şart koşuyordu. Fakat o sırada Türk topraklarında gözü olmadığı kanısını veren tek devlet Amerika olarak kabul edildiğine göre, dış yardım istenecek devletin de Amerika olması gerekirdi.

Rauf Bey ayrıca Amerika'da yıllardan beri aleyhimize yapılmakta olan propagandanın etkisini gidermek için Türkiye'de incelemeler yapacak bir heyetin Amerikan Kongresinden davet edilmesini önerdi.³⁴ Mustafa Kemal öneriyi kongrenin oyuna sundu. Öneri ittifakla kabul edildi. Mustafa Kemal Sivas Kongresi adına ABD'yi Senatosu'na başkanlık divanı üyelerinin birlikte imzaladıkları 9 Eylül günlü bir yazı göndererek, durumu yerinde incelemek için Senato Üyeleri'nden kurulu bir komitenin Türkiye'ye gönderilmesini istedi.³⁵ Mustafa Kemal, Amerika'yla temas kurmakla, bu ülkeyi İngiltere'ye karşı kullanmak istemiş veya bu görüşü savunan Türkleri Anadolu hareketinden koparmamak için destekler gibi görünmüş olabilir. Ancak,

³³ Bkz, *Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi*, A. III, D. 14, F. 63.

³⁴ Bkz., Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s. 140. ; Mazhar Müfit Kansu, *a.g.e.*, s.250.

³⁵ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, 1995, s.147-148.; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV. (1917-1938)*, Ankara, 1964, s.57.

Wilson'un başkanlığının sona ermesi ve Amerika'nın yeniden içine dönmesi, Amerikan mandası sorununu kendiliğinden ortadan kaldırmıştır.

ABD, Sivas'a General James G. Harbord başkanlığında bir araştırma heyeti gönderdi. Harbord, valinin 20 Eylülde heyete verdiği yemekte Mustafa Kemal'le görüştü. 21 Eylülde yapılan görüşme çok önemliydi. Yaklaşık 2.5 saat süren görüşmede Harbord, dünyaya milliyetçilerin tasarı ve amaçlarına yönelik pek çok karmaşık haberler yansıdığını, bu konuda gerçekleri öğrenmek istediğini söyledi. Mustafa Kemal de milli direnmenin amacını, milli birliğin nasıl kurulacağı, Türklerin gayri müslüm unsurlara karşı besledikleri duygular, bazı yabancıların Anadolu'da milliyetçilere karşı giriştikleri propaganda, Türk halkına yapılan zulümden sonra kurulan müdafaa hukuk cemiyetleri ve bunların toplanan kongreler, özellikle Sivas Kongresiyle birleştiklerini anlattı.³⁶

Harbord görüşme sırasında bağımsızlık kavramı çerçevesindeki konuşmalardan, manda kavramı üzerinde ayrı görüşlere sahip olduklarını anlamıştı. Bu nedenle Harbord,"... Onların manda sözü ile anladıkları, bizim görüşlerimizden farklıdır. Onlara göre manda, ağabeyin kardeşine önerileri gibi bir şey. İç işlerine ve uluslararası ilişkilere karışmadan, her hangi bir otorite ortaya koymadan uygulanan bir ilişki" demektedir.³⁷

Mustafa Kemal, Harbord'un Türk milliyetçilerinin davasının haklı olduğunu benimsediğine inanıyor ve görüşmelerin sonucundan memnun görünüyordu.³⁸

Harbord heyeti, görüşmelerini tamamladıktan sonra Ermenistan'a gitmek üzere Sivas'tan ayrıldı. Erzurum'da Kazım Karabekir komutasında bulunan 15. Kolorduya misafir oldu. Bölgede yaptığı araştırmalarda Ermenilerin Türklere yaptığı zulmü bütün açıklığıyla gördü. Ermenistan'a gittiğinde yanında bulunan Türk subay kılavuz, Harbord'un Ermeni subaylarının ellerini sıkmadığı haberini getirdi. Biz davayı kazanmıştık. Amerika mandası suya düşmüştü. Gerçekten Harbord'un raporu o kadar propagandaların aleyhinde idi ki Amerika hükümeti raporu yayınlamadı, fakat mandaterliği reddetti.³⁹

General Harbord, gezisinin sonunda uzun bir rapor hazırlayarak bir nüshasını Paris'te Barış Konferansı'na, bir nüshasını da Amerikan Dışişleri

³⁶ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, s.211 ; J.G. Harbord, "Conditions In the Near East, Report of the American Military Mission to Armenia", *Senate Documents*, Vol. 15, No: 266, Washington, 1920, s.17 vd.

³⁷ Bkz. J. G. Harbord, "Mustapha Kemal Pasha and His Party" *World's Work*, Vol. XL, (June 1920),s.111.

³⁸ Bkz. *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, 72-73; Kazım Karabekir, *a.g.e.*, s.217-218.

³⁹ Bkz., Süleyman Necati Güneri, *Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Arşivi, (Yazmalar) Y/260, s. 83-85.

Bakanlığına vermişti. Harbord raporunda; tarafsız davranarak, sade Türklerin Ermenilere saldırmadığını, bir çok yerlerde Ermenilerin de Türklere saldırdığını örnekleriyle belirtmiş ve Ermeni yardım kuruluşları ile Ermeni davasını destekleyen Amerikan politikacıları, Rusya Ermenistanı'na sığınan Ermeni mültecilerin sayısını 700-800 bin olarak iddia ettikleri halde, bu miktarın 300 bin civarında olduğunu belirtmiştir.

Manda konusunda, "Ermeni sorunu Ermenistan'da çözülemez" diyen Harbord, Fransa ve İngiltere tarafından işgal edilen Suriye ve Mezopotamya hariç, İstanbul ve Rumeli (Trakya) dahil, bütün Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bir manda rejiminin kurulması gerektiği üzerinde durmuş, fakat manda yönetimini üzerine almakla, Amerika'nın en az bir kuşak boyu bu işe bulaşacağını, askeri bakımdan, değişen şartlara göre, 25.000 ile 200.000 arasındaki bir askeri kuvvetle bu rejimi desteklemek zorunda kalacağını, manda yönetiminin ilk beş yılda 756 milyon dolarlık bir mali yükü de sırtlaması gerekeceğini belirtmişti.

Ancak, Harbord'un raporundan bir ay sonra, Amerikan Senatosu'nun, 28 Haziran 1919 tarihli Versay Antlaşması'nı ve ona bağlı olan Milletler Cemiyeti Paktı'nı onaylamayı 19 Kasım 1919'da reddetmesi ile, Amerika'nın Ermeni Mandası hikâyesi sona eriyordu. Çünkü, Amerika Milletler Cemiyeti'ne üye olamıyordu. Halbuki manda rejimleri Milletler Cemiyeti'ne bağlı bir sistemdi.⁴⁰

Pragmatist ve tüccar Amerikan kafası, saf devlet adamı Woodrow Wilson'un Türkiye'nin doğusunda bir Ermenistan kurmak çabalarının olmayacak duaya amin demek olduğunu, dağılan Osmanlı Devleti topraklarının hepsinin ya da bir bölümü üzerinde manda üstlenmenin, Türk tepki ve direnişinden başka ABD bütçesi için büyük masrafları ve askeri birlikleri bulundurmaya gerektireceğini çabuk anlamış ve bu heveslerden vazgeçmişti.

⁴⁰ Bkz. Fahir Armaoğlu, *a.g.m.*, s.135-136.